

K VÝVOJI A STAVU ČESKÉ PEDAGOGIKY

Eliška Walterová

PROLOG

Česká pedagogika prochází v posledních patnácti letech významnou proměnou modelu oboru. Pedagogika, konstituovaná v českém prostředí jako monodisciplinární, autonomní obor, se postupně profiluje jako obor interdisciplinární, který usiluje o své uznání jako vůdčí, komplexní, intelektuálně koordinující a syntetizující obor v soustavě věd o výchově a vzdělávání.

Česká pedagogika se v devadesátých letech relativně rychle vzdala ideologicky unifikovaných determinací, které poznamenaly její rozvoj ve čtyřech dekádách druhé poloviny minulého století. Tehdy byla do značné míry narušena kontinuita vývoje oboru, tradičně v našem prostředí provázaného s rozvojem národní vzdělanosti, úsilím o humanizaci a demokratizaci vzdělávání a kultivaci osobnostního rozvoje ve výchovném procesu. Ke škodě oboru, nutno poznamenat, nebyla dosud provedena zevrubná a zásadní kritická analýza období socialistické pedagogiky, která by umožnila vnímat s hlubším pochopením východiska, stav a trendy rozvoje pedagogiky současné, včetně kritických výhrad, které nezdávka jí jsou adresovány. Mám na mysli nejen rozbor důsledků ideologické unifikace, metodologických omezení a důsledků politických deformací, které české pedagogice vtiskly nálepkou defenzivního, normativního a preskriptivního oboru, ale také analýzu faktického vědeckého přínosu a rozvoje poznání v oblastech, v nichž česká pedagogika předznamenala, sic v podmínkách limitovaných a znevýhodněných, bouřlivý rozvoj věd o vzdělávání, poukázala na problémy a témata aktuální v mezinárodním kontextu současném.

Vývoj některých subdisciplin a oblastí výzkumu byl potlačen či omezen. Týkalo se to zejména srovnávací pedagogiky (rozvíjené převážně v mezích tzv. kritiky buržoazní pedagogiky), sociální pedagogiky a sociologie výchovy (omezené zvláště nedotknutelným nediferencovaným pojetím sociální struktury), filozofie výchovy (redukované na marxistickou filozofii a jednostranné pojetí rozvoje člověka ve zmanipulovaném a zformalizovaném sociálním prostředí). V některých disciplínách byl však přínos české pedagogiky neopomenutelný, mezinárodně srovnatelný a inspirující. Týká se to zejména předškolní pedagogiky, speciální pedagogiky, oborových didaktik, pedagogické a školní psychologie, kmenologie, dějin školství a pedagogiky i pedagogické prognostiky.

Závažné poznatky přinesly především výzkumy projektování a realizace vzdělávacích obsahů, školní úspěšnosti/neúspěšnosti žáků, socializačního a výukového procesu,

determinant výuky, výukové interakce a komunikace ve škole, školního klimatu a další. Rozvíjela se úspěšně také teorie a praxe vzdělávání dospělých včetně oblasti dalšího vzdělávání učitelů se systematicky budovanou a strukturovanou institucionální bází. Pedagogika byla zastoupena ve struktuře akademie věd (Pedagogický ústav J.A.Komenského ČSAV) a v relativně rozvinuté základně rezortních výzkumných ústavů. Rozvoj oboru byl institucionálně zakotven ve specializovaných výzkumných ústavech, na univerzitách (zejména katedry pedagogiky a didaktická pracoviště) i na autonomních pedagogických fakultách.

Intraoborová komunikace však byla založena převážně na osobních kontaktech a publikacích (časopis Pedagogika, SPN, UŠI, sborníky a účelové publikace institucí), nebyla předmětem cílené institucionální spolupráce, řešení společných projektů či grantů. Podpory se dostávalo výzkumům oficiálně podporovaným, schváleným politickým centrem a zařazeným do Státního plánu výzkumu. Výstupy měly převážně teoretický, deskriptivní a normativní charakter. Interakce se zahraničními partnery a institucemi byla ovlivňována jednostrannou politickou a ideologickou orientací. Problémem bylo získání zahraničního stipendia, účast na mezinárodních vědeckých setkáních či získání event. citace, klíčových zahraničních publikací, které ovlivňovaly vývoj oboru a pedagogického výzkumu v edukačně vyspělých západních zemích.

Situace se výrazně změnila s nástupem procesu společenské transformace. Z předchozího období si pedagogika, vzhledem k výše uvedeným a dalším okolnostem, přinesla do nové situace nedostatečné sebevědomí, relativně nízký kredit v odborné i laické veřejnosti a jistou oborovou uzavřenost. V iniciační fázi transformace se navíc rekonstruovala institucionální báze pedagogického výzkumu (bylo zrušeno akademické pracoviště, redukovány rezortní ústavy). Základna pedagogického výzkumu se přesunula na univerzity, ustálil se systém přípravy doktorandů a dnes již dozrává generace mladých vědeckých pracovníků v oboru, propojujících vysokoškolskou pedagogickou činnost s výzkumem. Otevřely se nové příležitosti, stoupl zájem mezinárodní komunity o kontakty a spolupráci, vstoupili jsme do mezinárodních výzkumů a projektů. Komparativní pedagogika plní svoji významnou roli, evropská dimenze vzdělávání je reflektována jako princip nezastupitelný pro rozvoj českého vzdělávání a pedagogického výzkumu, obohacuje se metodologie a inventář výzkumných nástrojů. Společenská transformace a změny ve vzdělávání přináší četné podněty i nové problémy, jejichž řešení je výzvou pro pedagogiku a její výzkumné zaměření zásadní povahy. Zavedení grantového systému skýtá lákavé příležitosti, avšak zvyšuje konkurenci a reflektuje akcelerující a sílící tlak na využitelnost výsledků výzkumu, nežádka

atomizuje a narušuje celistvost oboru. Zvyšuje se tak současně odpovědnost odborné komunity za rozvoj oboru, jeho profilaci a kvalitu vědeckého poznání.

1. VÝCHODISKA EXPERTNÍHO ŠETŘENÍ

Jak se vyvíjí česká pedagogika? Jak lze hodnotit její současný stav? Tyto otázky považuji za podstatné klást právě na půdě ČAPV, která si získala v České republice postavení fora kompetentního pro odpovídající diskusi, dosud však málo hlasitě znějícího v širší veřejnosti. Hodnocení oboru mohou být různá, záleží na autorství i způsobu získávání odpovědí. Tak jedna studentka oboru po návratu z programu Erasmus v Dánsku napsala, že naše pedagogika je o 30 let pozadu za světem. Učitel z praxe se ptá, kam kráčí věda pedagogická, proč mu nedává dostatek odpovědí na žhavé problémy ve třídě. Významný představitel příbuzného oboru konstatuje např. že pedagogika je defenzivní s nedostatečně rozvinutou metodologickou bází, nemá dostatek empirických dat a vědeckých argumentů.

Každý "normální" vědní obor má svou vlastní kulturu, vnitřní a vnější vztahy, předmět a metody zkoumání, instituce a spolky, významné reprezentanty, národní a mezinárodní vazby a sítě (srv. T. Kuhn 1997, J. Mestenhauser - E. Walterová 1993). Jeho vývoj a stav lze hodnotit několikerým způsobem: rozsahem a charakterem produkce odborné literatury, počtem odborných setkání, počtem odborníků a jejich akademickou graduací, počtem doktorandů, citačním koeficientem či množstvím výzkumných projektů a grantů. To jsou kritéria hodnocení oborů běžně využívaná při akreditaci, statistických přehledech a ekonomických rozvahách. Obor lze také hodnotit podle toho, jak výzkum pokrývá podstatná témata a problémy předmětu svého zkoumání, jak jsou aplikovány vědecké teorie a využívány v praxi, jak věda vstřebává podněty z reálného prostředí, jak jsou popularizace oboru srozumitelné veřejnosti.

Vývoj a stav oboru určuje **vědecká komunita**, která produkuje nové poznatky, je schopná jak vnitřní komunikace a myšlenkové konzistence, tak komunikace vnější, v níž navazuje na jiné obory, využívá jejich poznatků a inspiruje je svými, má výrazné osobnosti, známé i mimo obor. Vědecké poznání je "buď vnitřně společným vlastnictvím skupiny nebo není ničím" (T. Kuhn 1997, s. 206). Členové vědeckého společenství musí být současně tvůrci i kritici své práce, aby o toto vlastnictví pečovali.

Podstatnou roli v rozvoji oboru představuje jeho **sebereflexe** a **diskurz** vědecké komunity o silných a slabých stránkách, bazálních problémech předmětu, charakteru a profilu oboru, jeho vnitřní struktuře, dominantních paradigmatech, metodologických přístupech a výzkumných strategiích, vazbách na jiné obory. V české pedagogické komunitě nebyly tyto

metaoborové otázky delší dobu otevřeny přímo, i když se jich někteří autoři (Průcha, Skalková, Pařízek aj.) a vědecká fora (zvláště konference ČAPV, vědecké rady Pedagogických fakult) dotýkají.

Smyslem mého příspěvku je přispět k intraoborové diskusi o české pedagogice. Budu zde referovat o výsledcích expertního šetření, provedeného v roce 2003. Jeho cílem bylo zjistit, jak reflektuje odborná komunita vývoj a stav oboru pedagogika v ČR po roce 1989. Šetření bylo provedeno formou písemných odpovědí na otevřené otázky, které se vztahují k následujícím okruhům: 1. Charakter a profil vědního oboru pedagogika 2. Subdiscipliny tvořící soubor pedagogických věd 3. Obory obohacující pedagogické poznání 4. Podstatné trendy v rozvoji oboru 5. Slabiny oboru 6. Osobnosti reprezentující obor. Respondenti byli vyzváni ke stručným a výstižným odpovědím. Dotazník byl rozeslán 100 odborníkům v dubnu 2003.

RESPONDENTI

Obdobné šetření u nás dosud nebylo provedeno, a proto bylo třeba věnovat patřičnou pozornost výběru respondentů. Po roce 1989 se u nás pedagogika soustředila **na vysokých školách** převážně na **katedrách** pedagogických a filozofických fakult (kde má již vybudovanou tradici), ojediněle v **ústavech** těchto fakult (PedF UK, FF MU). Na rezortních **výzkumných pracovištích** (VÚP, NÚOV, CVŠ) a na dalších **fakultách připravujících učitele** se provádí aplikovaný výzkum a výzkum v oborových didaktikách. Na těchto pracovištích působí profesori a docenti pedagogiky nebo oborových didaktik, odborní asistenti a výzkumní pracovníci. **Počet žijících profesorů pedagogiky** je překvapivě **nízký** (podařilo se zjistit 20 v celé ČR), přičemž jen polovina z nich je v současné době kmenovými pracovníky výše uvedených institucí. (Nabízí se srovnání se zjištěními J. Schrievera a E. Keinera, na něž odkazuje J. Průcha 1997, s. 22-23, kteří identifikovali více než 1000 profesorů pedagogiky v Německu koncem 80. let).

Výběr expertů

Vytvořit adresář expertů, kteří budou osloveni se stalo heuristickým úkolem. Původní záměr využít centrální evidence profesorů a docentů oboru se ukázal nerealizovatelným, protože taková **evidence neexistuje**. Proto byl zvolen postup dílčích kroků a adresář byl sestaven z **více zdrojů**:

- a) údaje akreditační komise o jmenování profesorů v oboru pedagogika. (Dík za informace patří dr. Smrčkovi, sekretáři AK MŠMT)
- b) adresář spolupracovníků časopisu Pedagogika za rok 2002

- c) adresy autorů publikovaných příspěvků v časopise Pedagogická orientace v roce 2002
- d) adresář účastníků 10. konference ČAPV
- e) vlastní poznatky autorky výzkumu z odborných gremií, kontaktů a vědeckých aktivit.

Finální podoba adresáře zahrnovala **dvě skupiny: Skupina A** (profesoři a docenti), celkem 55 odborníků: 18 profesorů oboru pedagogika z ČR (z toho pouze 9 bylo jmenováno v posledních 15 letech), 2 profesory pedagogiky ze SR, 12 profesorů oborů příbuzných (filozofie výchovy, pedagogická psychologie, oborové didaktiky, speciální pedagogika), 25 docentů oboru pedagogika a oborů příbuzných (z toho 2 ze SR). **Skupina B:** skupinu služebně mladších 45 odborníků; odborných asistentů, výzkumných pracovníků a doktorandů oboru pedagogika.

Soubor respondentů a charakter odpovědí

Na dotazy odpovědělo **čtyřicet devět odborníků**. Vzhledem k tomu, že u podobných šetření se návratnost pohybuje průměrně kolem 30 %, lze 49 % návratnost v daném případě považovat za relativně úspěšnou. Navíc někteří odborníci, kteří písemné odpovědi nezaslali, přislíbili, že poskytnou autorce rozhovory, které jsou jejím záměrem v další fázi výzkumu. Všem respondentům patří dík za zaslání odpovědi a zájem o dané šetření.

Většina odpovědí byla stručná a výstižná, jak zněla původní instrukce. Tři respondenti vyjádřili explicitně negativní vztah či nedůvěru k podobnému šetření s odkazy na práce již nežijících klasiků české pedagogiky či na své vlastní dřívější práce. Většina respondentů naopak vyjadřovala explicitně souhlas a potřebu diskuse o otázkách, které byly v dotazníku otevřeny, podporu autorce a zájem o výsledky šetření. Dvanáct respondentů připojilo své vlastní originální ministudie, separáty, publikace či rozvahy inspirované zadanými dotazy a vztahující se k vývoji, stavu a profilu oboru.

Autorka by ráda na tomto místě poděkovala také za vzkazy a srdečné osobní dopisy, které přicházely spolu s odpověďmi na dotazník a byly pro ni povzbuzením.

Identifikační charakteristiky respondentů

Pozn.: V další části příspěvku se pracuje výhradně s údaji 49 respondentů, tj. těch, kteří odpověděli na zadané otázky.

Skupina A (profesoři a docenti) reprezentuje celkem **30 odborníků** (z toho 20 mužů a 10 žen). Průměrná délka jejich odborné činnosti je **38 let** (nejkratší 13, nejdelší 50 let). Deklarovaný obor činnosti je pedagogika (20), obecná didaktika (1), speciální pedagogika (1),

oborové didaktiky (5), filozofie (2), edukometrie (1) - deklarovaný obor se v některých případech liší od oboru jmenování.

Skupina B reprezentuje služebně **mladší odborníky**, celkem **19** (z toho 7 mužů a 12 žen - poměr pohlaví respondentů díky feminizaci oboru je obrácený než u skupiny A). Průměrná délka činnosti v oboru je 13,5 roku (nejkratší 1 rok, nejdelší 26 let). Deklarovaný obor je pedagogika, pouze v jednom případě germanistika (nikoliv oborová didaktika).

Údaje o odborném zaměření respondentů

Svědčí o a) víceoborovosti, b) šíři odborného zaměření c) nevyváženosti tematického pokrytí předmětu pedagogiky v jejich odborném zaměření. Výsledky uvádíme souhrnně pro obě skupiny respondentů v pořadí podle četnosti uváděných hlavních oblastí odborného zaměření:

Didaktika (je nejčastěji uváděným odborným zaměřením (celkem je uvedlo 21 respondentů). Zaměření obecná didaktika, školní didaktika, vysokoškolská didaktika, oborové didaktiky, psychodidaktika, metadidaktika cizích jazyků, lingvodidaktika.

Bližší charakteristiky: strategie výuky, výukové systémy, výukové procesy, vyučovací metody, komunikace ve třídě, teorie učebnice, kurikulum, didaktické inovace.

Srovnávací a mezinárodní pedagogika (uvedlo 7 respondentů). Bližší charakteristiky: srovnávání vzdělávacích systémů, evropská studia, mezinárodní trendy ve vzdělávání.

Pedeutologie, výzkum učitelského vzdělávání a učitelské profese (uvedlo 7 respondentů), bližší charakteristiky neuvedeny.

Dějiny výchovy, vzdělávání, školství a pedagogiky (uvedli 4 respondenti)

Vzdělávací politika, správa a řízení školství, školský management (uvedli 3 respondenti)

Obecná pedagogika, teorie výchovy, filozofie výchovy, sociální pedagogika (uvedli vždy 2 respondenti u každé disciplíny). Bližší charakteristiky: vztahy školy a rodiny, humanizace vzdělávání, pedagogika hodnot, výchova k občanství, hodnotová a etická výchova, antroposofie, výchova ke zdravému životnímu stylu

CHARAKTER, PŘEDMĚT A PROFIL OBORU

Tato otázka, která je pro porozumění oboru nejpodstatnější, vyvolala tři typy reakcí respondentů:

a) **rezignaci** nebo **odkazy** na díla klasiků a autorit české pedagogiky, event. na díla vlastní (3 respondenti skupiny A). Jako autority byla uváděna jména: Komenský, Kádner, Drtina, Cipro, Cach, Čapek, Pařízek, Průcha.

- b) **parafrázování** standardních **definic** uváděných v učebnicích a sbornících (4 respondenti skupiny B)
- c) **vlastní úvahy o oboru** (celkem 42 respondentů) vyjádřené formou stručných a výstižných odpovědí (35 respondentů) nebo formou ministudií (7 respondentů skupiny A).

Respondenti reflektují pedagogiku jako důležitý a **nezastupitelný obor**, který se dynamicky rozvíjí vzhledem ke stoupajícímu významu výchovy a vzdělávání ve společnosti vědění. Charakteristiky oboru přinášejí četné argumenty pro tato tvrzení, nevyznívají však zcela jednoznačně a konsensuálně. Shodně je připomínána **nedostatečnost tradičních klasifikací věd a nevhodnost zařazovat pedagogiku do těchto systémů**. I když převažují charakteristiky pedagogiky jako *sociální vědy*, jsou současně zdůrazňována také paradigmatata filozofická a humanologická. Pedagogika je vnímána jako **svébytný a specifický obor, věda o výchově a vzdělávání (edukaci)**, která má charakter **sociálně-humanitně-duchovědný**. Respondenti shodně poukazují na **komplexní, transdisciplinární a multiparadigmatický charakter oboru**, který má **koordinující, integrující a syntetizující funkci** v soustavě věd o výchově a vzdělávání. **Vzdělávání** (výchova a vzdělání) jako významný sociální fenomén je dnes objektem zkoumání více oborů a stále se rozšiřujícího spektra disciplin hraničních, které se však zabývají jen některými aspekty a dílčími problémy. Pro pedagogiku je výchova a vzdělávání **předmětem**. Zkoumá tento fenomén v jeho **celistvosti, systematicky a ve vzájemných vztazích autogenních a sociogenních faktorů**. V charakteristikách předmětu se klade důraz na **celoživotnost, kultivaci osobnosti, komunikaci a vzájemné interakce subjektů v procesech výchovy a vzdělávání v institucích i mimo ně, v různých sociálních kontextech**. Převažuje názor, že jde o **procesy cílené** (záměrné, intencionální). Výjimečně se vyskytují dvě krajní pozice: a) rozšíření pojetí výchovy o funkcionální dimenzi, vztahující ji ke všem činnostem, včetně spontánních, při nichž dochází k učení b) zužující pojetí výchovy a ztotožňující předmět pedagogiky na vedení lidí, řízení a intervenování do vývoje člověka. Významným posunem v charakteristikách profilu oboru je

- a) **odmítnutí trichotomie základní-aplikovaná-praktická pedagogika**
- b) **překonání paradigmatických soubojů**, které absolutizovaly buď *empirické výzkumy* jako jediný zdroj objektivního poznání edukační reality a orientaci na to, **co je** nebo *normativně-deduktivní postupy*, zabývající se tím, **co má být**.

Pedagogika se v tomto ohledu profiluje zřetelněji (podobně jako jiné interdisciplinární a integrativní vědy, např. kognitivní věda, právní vědy, lékařské vědy, ekonomické vědy, srv. P. Thagard 2001) jako věda v níž **empirické a teoretické přístupy jsou komplementární**. Produkuje **teorie, modely a programy** a má **deskriptivní, normativní i predikční povahu**.

VNITŘNÍ STRUKTURA OBORU, DISCIPLINY PEDAGOGIKY

Pedagogika je považována za konstituovaný a současně otevřený obor, který se orientuje stále více na komplexní výzkum určitých oblastí výchovy a vzdělávání než na tradiční subdiscipliny. Několik respondentů dokonce zpochybňuje význam členění na subdiscipliny a považuje je za nepodstatné, a to z důvodů a) nejednotných hledisek třídění b) nepřehlednosti mnoha dílčích, úzkým předmětem vymezených disciplin. Relativně shodně jsou uznávány respondenty základní subdiscipliny: **obecná pedagogika; dějiny výchovy, pedagogiky a školství; srovnávací pedagogika; sociální pedagogika a speciální pedagogika**. Mezi uváděnými subdisciplinami se vyskytuje také **pedeutologie** (12 respondentů), reflektující potřebu a vzrůstající zájem o vědecké zkoumání osobností, vzdělávání a profese učitelů (vzdělavatelů) jako klíčových subjektů výchovy a vzdělávání. Téměř polovina respondentů uvádí jako subdisciplinu také **metodologii** pedagogiky (event. pedagogickou metodologii). Není zcela jasné z jakých důvodů a v jakém pojetí. Snad, že metodologie je uváděna v některých publikacích, slovnících, vyučuje se jako předmět v oborovém studiu. Je nesporné, že *metodologie jako dynamická interakce paradigmat, teorií, metod a nálezů* (viz např. V. RICHADSONOVÁ, 2001) je ohniskem zájmu všech vědních oborů, nikoliv však speciální disciplinou (paralelu pro její vyčleňování v jiných oborech nenacházíme). Někteří respondenti uvádějí další subdiscipliny pedagogiky zvláště **andragogiku**, ne vždy uvažující o důslednosti kriterií třídění. Podle vývojového hlediska jsou uváděny: předškolní pedagogika, primární pedagogika, středoškolská pedagogika, pedagogika odborného vzdělávání, vysokoškolská pedagogika, pedagogika dospělých (se sporným členěním na andragogiku a gerontologii). Podle obsahového hlediska (sociálních oblastí) jsou uváděny subdiscipliny jako *mediální pedagogika, interkulturní pedagogika, rodinná pedagogika, lékařská pedagogika, sportovní pedagogika, inženýrská pedagogika, které se v současnosti konzolidují* při specializovaných fakultách a oborech, svým obsahem v rámci oboru pedagogiky spadají převážně do **sociální pedagogiky**.

PŘÍBUZNÉ A HRANIČNÍ OBORY

Konsensuálně jsou respondenty za nejbližší příbuzné obory považovány **psychologie, sociologie a antropologie**. **Filozofie** jako obor je uváděna pouze některými respondenty (12) s důrazem na význam axiologického základu pro pedagogiku. Nejužší vztahy má pedagogika s výše uvedenými obory v hraničních disciplínách. Z nich jsou nejčastěji uváděny **pedagogická psychologie, sociologie výchovy, kulturní antropologie a filozofie výchovy**.

Oborové didaktiky jsou považovány za součást věd o výchově a vzdělávání jednoznačně jako samostatné **hraniční obory**. Obory jako historie, literární vědy, matematika a přírodní vědy, jazykověda atd. jsou chápány především jako **zdroje obsahu vzdělávání**. Inventář oborů a teorií obohacujících pedagogiku obsahově či metodologicky dosahuje několika desítek. Mezi nimi se nejfrekventovaněji vyskytuje **ekonomie** (13x), **právo** (12x), **lékařské vědy** (12x, jmenovitě jsou uváděny *neurologie, psychiatrie, hygiena*), **informatika** (8x), **statistika** (5x). **biologie** (4x).

TRENDY V ROZVOJI OBORU

Respondenti byli vyzváni uvést 5 trendů, které považují za podstatné pro rozvoj oboru pedagogika po roce 1989. Odpovědi uváděné respondenty se vztahují k následujícím okruhům:

TREND: Deideologizace a depolitizace pedagogiky

Nejčastěji uváděný trend je charakterizován jako:

- otevření oboru poznatkům, teoriím a paradigmatům z mezinárodního prostředí, především z rozvinutých demokratických zemí
- navazování na přerušenu kontinuitu vývoje oboru v demokratické předmnichovské republice
- odklon od ideologicky determinované, normativní a pozitivistické pedagogiky
- změna paradigmatu ve vztahu pedagogiky a politiky: uplatňování vlivu expertů na transformační proces ve školství, při tvorbě strategických školských dokumentů (Bílá kniha, Rámcové vzdělávací programy) a změnách ve školské správě a managementu
- pluralizace pedagogických koncepcí, prosazování alternativních koncepcí, projektů a vzdělávacích programů, oživení reformního hnutí a jeho expertní a teoretická podpora.

TREND: Internacionalizace české pedagogiky a pedagogického výzkumu

Tento trend je charakterizován následovně:

- navázání a rozvíjení regulérní komunikace a interakce se zahraničními odbornými komunitami, institucemi a odborníky
- participace v mezinárodních výzkumech a iniciace vlastních projektů s mezinárodní účastí
- rozvoj srovnávací pedagogiky jako jedné z významných disciplin pedagogických věd
- studium vzdělávacích systémů a přístupů k řešení pedagogických problémů v zahraničí jako jeden z neopomenutelných zdrojů inspirace a kritického pohledu na vzdělávání domácí

- respektování evropské dimenze vzdělávání jako principu podstatného nejen pro strategie vzdělávací politiky, ale pronikajícího do procesu kultivace vztahu k národním hodnotám a tradicím vzdělávání.

TREND: Rozvoj metodologie pedagogických výzkumů

Charakteristiky tohoto trendu reflektují

- zvýšení pozornosti k metodologickým problémům, obohacování inventáře a kultivace metod pedagogického výzkumu, standardizace výzkumných nástrojů, zvyšování četnosti empirických výzkumů
- orientace na kvalitativní výzkumné metody, zvl. případové studie, a výzkumy kombinující kvalitativní a kvantitativní metody
- provádění akčních výzkumů podporujících inovace a intervence v reálném prostředí vzdělávacích institucí

TREND: Posilování mezioborových vazeb a otevírání se novým paradigmatům

Charakteristiky tohoto trendu obsahují

- zkoumání vlivu sociálních, ekonomických a kulturních faktorů na rozvoj a kulturu vzdělávacích institucí
- prohloubení výzkumu sociokulturních a ekonomicko-politických determinant školního vzdělávání, zejména vlivu sociálního statusu a kulturního prostředí rodiny na školní úspěšnost a vzdělávací dráhu dětí
- aplikace teorií řízení a prudký rozvoj teorie školského managementu jako nové disciplíny
- zintenzivnění komunikace s oborovými didaktikami, rozvíjení pedagogických a psychodidaktických výzkumů v oborových didaktikách
- posílení vlivu pedagogických teorií na koncepci a tvorbu kurikulárních projektů, zejména v odborném vzdělávání.

TREND: Pronikání humanizačních a individualizačních konceptů do pedagogiky a strategií pedagogického výzkumu

Tento trend je respondenty reflektován jako

- orientace na subjekty vzdělávání a jejich výzkum, zejména: dítě v roli žáka, vztahy mezi žáky, vztahy rodičů a učitelů
- zájem o školský management, zejména pozornost soustředěná na ředitele v roli manažera
- nové akcenty a pojetí učitelské profese a rozvoj pedeutologie

- zintenzivňující se zájem o menšinové skupiny žáků - etnické, kulturní, jazykové, znevýhodněné zdravotně, sociálně či jazykově, o žáky s učitelskými obtížemi, o žáky talentované
- zdroj nových výzkumných témat, teorií event. subdisciplin, např. multikulturní výchova, školní etnografie, teorie inkluzivní školy
- ověřování interaktivních a kooperativních metod ve výuce
- vstupy pedagogického výzkumu do vzdělávací reality a realizace terénních výzkumů zaměřených na klienty.

TREND: Vstupy pedagogiky do konkurence s jinými obory

Tento trend je dokládán úspěšným uplatňováním pedagogiky v grantech, výzkumných záměrech a rozvojových projektech.

TREND: Formování pedagogické komunity

Jako konkrétní a progresivní projevy tohoto trendu se uvádí

- založení České asociace pedagogického výzkumu (ČAPV)
- pořádání pravidelných konferencí (ČAPV a pedagogických fakult) orientovaných především na aktuální empirické výzkumy
- vstupy expertů do profesních sdružení učitelů a školských asociací
- pořádání monotematických interdisciplinárních konferencí na fakultách připravujících učitele, otevřených účastníkům z celé republiky.

SLABÁ MÍSTA ČESKÉ PEDAGOGIKY

Respondenti byli vyzváni k uvedení 5 slabín oboru pedagogika v ČR. Identifikace slabých míst je ovlivněna jejich odborným zaměřením i individuálním pojetím oboru. V reflexi slabín oboru se však generovalo pět velkých okruhů, které považují respondenti za problematické více méně shodně. V konkrétních odpovědích se projeví výraznější rozdíly pohledů na stav a profil oboru mezi respondenty skupiny A a B. Obecně lze tyto rozdíly charakterizovat jako rozdíl pohledu akademických skeptiků a pragmatických kritiků. V dalším textu proto uvádíme v závorce skupinu, v níž se charakteristika vyskytla v případech, kde se skupiny výrazně odlišují.

□ Defenzivnost pedagogiky

Takto označená slabina oboru se vůbec nejčastěji vyskytovala o obou skupin respondentů. Je konkrétně vyjadřovaná jako

- nedostatečná schopnost prosadit se jako specifický a pozoruhodný vědní obor (A)
- nízký kredit v odborné a laické veřejnosti (B)
- proklamativnost a nedostatečná schopnost argumentované prezentace podstaty vzdělávání a jeho významu
- zanedbaná teoretická argumentace negativních důsledků podceňování významu vzdělávání ve společnosti
- nedostatečné sebevědomí představitelů oboru vůči jiným oborům i vůči společnosti (B)
- nedostatečně argumentovaná obrana a ústupky pod tlakem nekvalitní a nepoučené kritiky
- nedostatečná prezentace náročnosti a podstaty výchovy a vzdělávání, učitelství a školy
- uzavřenost oboru do sebe, snaha o originalitu za každou cenu, nekomunikativnost - nedostatečná spolupráce s jinými obory, zvl. s psychologii a sociologií.

□ **Problémy teorie a metodologie**

Tyto problémy pociťují respondenti obou skupin jako závažné:

- axiologie je považována za největší slabinu české pedagogiky, nedostatečná je formulace aspektu rozvoje lidství v pedagogických podmínkách (A)
- silně je pociťováno slabé rozvíjení duchovědné pedagogiky a fenomenologie (A)
- nedostatečně se rozvíjí filozofie výchovy, obecná pedagogika a teorie výchovy, jsou poznamenány tradicionalismem, nereflektují současné kontexty, přezívají stereotypy (B)
- pedagogika je často zužována na školní pedagogiku
- empirické výzkumy jsou málo rozvíjené, témata jsou převážně tradiční, marginální, účelová, výzkumy fragmentární, chybí experiment
- přeceňuje se význam kvantitativních empirických výzkumů, nezřídka formálních (A)
- chybí strategie pedagogického výzkumu v ČR a jeho harmonizace s dlouhodobým strategickým plánem rozvoje výzkumu v ČR
- pedagogický výzkum je nekoordinovaný, nemá stanoveny priority, nejsou dostatečně hierarchizované oblasti problémů
- nedostatečná je integrace psychologických a sociologických poznatků do pedagogických výzkumů
- v neutěšeném stavu jsou oborové didaktiky, jsou podceňovány jako obory (A)
- nedostatečná je metodologická příprava (školení) doktorandů (B).

□ **Vztah teorie a praxe**

Obě skupiny respondentů vnímají tento "evergreen" oboru jako závažný. Respondenti skupiny A jej chápou spíše jako metodologickou záležitost, respondenti skupiny B jako záležitost akční. Nedostatečnosti ve vztahu teorie a praxe jsou charakterizovány následovně:

- interakce mezi teorií a praxí je nedostatečná
- teoretická reflexe změn a nových zkušeností v praxi je pomalá a fragmentární
- integrace výsledků empirických výzkumů se v teorii projevuje s velkým zpožděním (B)
- teoretické poznatky málo ovlivňují praxi, praxe je vůči teorii skeptická
- mezi teorií a praxí je pojmová a obsahová propast (A)
- způsob prezentace vědeckých zjištění lpí příliš na vědecké formě, odborné texty nejsou vždy srozumitelné, decizní a praktické sféře, zvláště učitelům (B)
- vědci nedostatečně znají, nezjišťují potřeby praxe a vyjadřují se sporadicky k problémům pocíťovaným v praxi jako závažné (např. systém DVPP, maturity, kariérový řád, interaktivní metody, pochopení role rodičů jako primárních vzdělavatelů dítěte, komunikace učitele s rodiči (B)
- příprava učitelů je konzervativní, reflektuje nové vědecké poznatky jen okrajově a nepřipravuje dostatečně na praktické problémy.

□ **Pojmy a terminologie**

Respondenti obou skupin poukazují na tuto slabinu frekventovaně. Negativní charakteristiky, jako zanedbaná, nevyjasněná, nečistá, zmatkovitá a nedůsledná, rozdílně používaná terminologie v jednotlivých pedagogických disciplínách, uvádějí převážně respondenti skupiny B. Na málo precizní práci s pojmovým aparátem poukazují respondenti skupiny A.

□ **Pedagogická komunita a institucionální báze**

Respondenti obou skupin reflektují potřebu posílení institucionální základny oboru. Skupina A je zdrženlivější ve vztahu k vnějším podmínkám rozvoje oboru a smířlivější k neuspokojivé situaci ve finančních prostředcích a zavedených normách a usancích. Skupina B vyjadřuje výrazněji potřebu větší ofenzivnosti oborové komunity, posílení stavovské prestiže oboru a vytvoření vnějších podmínek pro rozvoj oboru a svého uplatnění v něm. Nejčastěji zmiňované slabiny jsou uváděny jako:

- absence akademického pracoviště (zmiňováno zrušení PÚ JAK ČSAV) (A)
- velké rozdíly v úrovni pracovišť pedagogického výzkumu (A)
- nedostatečná výzkumná báze (B)
- slabá experimentální základna (B)
- malá kapacita výzkumných pracovníků
- nedostatek fundovaných odborníků v některých disciplínách, nerovnoměrné pokrytí podstatných témat a oblastí problematiky
- nedůsledná reflexe a sebereflexe období totality (B)
- velká výuková zátěž mladých vysokoškolských učitelů, kteří se zabývají výzkumem (B), malý prostor a nedostatek příležitostí k vědecké práci (B)
- nedostatek mladých, jazykově vybavených vědeckých pracovníků (A)
- absence impaktovaného časopisu s cizojazyčnými příspěvky (A; B)!
- malý prostor pro publikování (B)
- byrokratizace dosahování vědeckých titulů a akademických hodností
- nedostatečná vzájemná komunikace a výměna informací v oboru a nerozvinuté mechanismy komunikace s obory příbuznými, zvl. psychologii (B)
- nekoordinovanost a absence centrální evidence pedagogických výzkumů (B)
- malá stavovská (cechovní) soudržnost (B)
- nízký profesní status pedagogických odborníků
- nedostatečné finanční zajištění pedagogického výzkumu (chybí prostředky na terénní výzkumy, na nákup zahraniční literatury, zahraniční stáže doktorandů a mladých odborníků) (B)

VÝZNAMNÉ OSOBNOSTI OBORU

Dotazovaní byli vyzváni, aby uvedli jména významných osobností, které jsou považovány za přední reprezentanty oboru pedagogika v ČR (maximálně 5 jmen). Na otázku odpovědělo 44 dotazovaných.

Pozn.: Celkem bylo uvedeno 40 jmen, z toho méně než třikrát se vyskytlo 24 jmen.

Pro dvě osobnosti se vyslovilo shodně 29 respondentů, tj. 66 %. Více než čtvrtina respondentů uvedla shodně jména dalších tří osobností, z toho dvě jména měla totožnou frekvenci. Pro přehlednost uvádíme v následující tabulce frekvenci výskytu a pořadí těchto pěti osobností v celém souboru a pro srovnání i v každé skupině dotazovaných zvlášť (skupina A: profesori a docenti, skupina B: odborní asistenti a doktorandi).

Jméno odborníka	Skupina A		Skupina B		Celý soubor	
	Frekvence	Pořadí	Frekvence	Pořadí	Frekvence	Pořadí
J. Kotásek	20	1.	9	4.	29	1.-2.
J. Průcha	16	2.	13	1.	29	1.-2.
J. Skalková	13	3.	5	5.	18	5.
J. Mareš	11	4.	10	3.	21	3.-4.
E. Walterová	10	5.	11	2.	21	3.-4.

Další jména předních odborníků uváděná respondenty (číslo v závorce označuje frekvenci výskytu jména v celém souboru, jména, která se vyskytla méně než třikrát neuvádíme): V. Pařízek (11), Z. Helus (7), V. Spilková (7), V. Švec (7), J. Pelikán (5), K. Rýdl (5), Blížkovský (4), S. Štech (4), H. Kasíková (3), J. Maňák (3), J. Slavík (3).

ZÁVĚREČNÁ ROZVAHA

Výsledky provedeného expertního šetření nepodléhají bezvýhradné generalizaci vzhledem k charakteru zjišťovaných problémových okruhů a velikosti i složení souboru respondentů. Dokumentují však stav, reálné proměny i potenciální trendy vývoje české pedagogiky tak, jak je reflektuje část oborové komunity. Dokládají jak vlivy vnějších faktorů (globální trendy, zahraniční inspirace, mezinárodní komunikace, domácí sociopolitické procesy, proměny vzdělávacích priorit a změny v edukační realitě), tak vliv faktorů vnitřních, intraoborových (interakce v odborné komunitě, institucionální zakotvení a změny profilace pracovišť pedagogického výzkumu, vliv vůdčích osobností, nástup nové generace aj.). Za podstatnou vnější determinantu a příležitost lze považovat rozvoj vzdělávání jako klíčové oblasti nastupující společnosti vědění, která ve světě stimuluje interdisciplinární výzkumy vzdělávání v celoživotní dimenzi v nejrůznějších prostředích a sférách společnosti. V České republice je vzdělávání sice deklarovanou politickou prioritou, avšak dosud se nestalo reálnou prioritou společnosti, což se odráží mj. i v celkově nízké podpoře a uznávání významu pedagogického výzkumu a věd o vzdělávání. Pokud provedeme srovnání se situací v zemích vyspělých a na vzdělávání svůj rozvoj budujících, je u nás tato oblast stále na okraji zájmu.

Ke klíčovým problémům české pedagogiky patří nejen nedostatečně rozvinutá institucionální základna pro výzkum, relativně malý počet vysoce graduovaných osobností, zejména profesorů oboru, ale také určitá defenzivnost a nevysoká prestiž oboru mezi sociálními vědami.

Za zásadní ohrožení rozvoje oboru lze považovat * absenci strategie a koordinace pedagogického výzkumu v celonárodním měřítku * nedostatečně rozvinuté interakce a mechanismy spolupráce pedagogických věd se vzdělávací politikou * nevýrazné odborné angažmá ve velkých tématech a aktuálních problémech praxe (nyní jde zejména o restrukturalaci přípravného vzdělávání učitelů a o připravovanou kurikulární reformu).

Legitimizace modelu pedagogiky jako vůdčího komplexního, intelektuálně a metodologicky koordinujícího interdisciplinární výzkum vzdělávání vyžaduje úsilí oborové komunity a měla by se stát jednou z jejich priorit.

Předpokládá:

- permanentní diskurz o metaoborových a metodologických problémech, výzkumných strategiích a pojmových kategoriích
- systematickou reflexi vzdělávací reality a jejích proměn, identifikaci klíčových problémů, bílých míst v teorii a rozvíjení scénářů budoucnosti vzdělávání
- posílení komunikace a interakcí s obory příbuznými, integraci v širším spektru badatelských a vývojových projektů
- iniciativnější a ofenzivnější prezentace na mezioborových vědeckých, politických a mediálních forech.

Prohloubení těchto linií aktivit, které realizují dosud nemnozí z řad pedagogické komunity nepovažují za nesplnitelné přání, nýbrž za apel, zejména na členy ČAPV, která si mnohé ze zde vysloveného dala do svého vínku.

Citovaná literatura

- KUHN, T. *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: OIKOYMENH 1997. ISBN 80-86005-54-2
- MESTENHAUSER, J. - WALTEROVÁ, E. *Interdisciplinarita - vědecký problém nebo praktická potřeba?* Alma mater 1993, 6, s. 357-367. ISSN 1210-0544
- PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*. Praha: Portál 1997. ISBN 80-7178-170-3
- RICHARDSON, V. (Ed.) *Handbook of Research on Teaching*. Washington, D.C.: AREA, 2001. ISBN 0-935302-26-3
- THAGARD, P. *Úvod do kognitivní vědy*. Praha: Portál 2001. ISBN 80-7178-445-1
- WALTEROVÁ, E. Česká pedagogika v expertním šetření. In WALTEROVÁ, E. (ed.) *Česká pedagogika: Proměny a výzvy*. Praha : UK-PedF 2004 (v tisku)